

De norske historiske matrikler

Peder Gammeltoft

Universitetet i Bergen

Keywords: Norge, historiske matrikler, matrikeldata-baser, digitalisering, ejendoms-historie, ejendomsregistre, forsknings-datasæt, georeferering

Norge var tidligt ude med at få digitaliseret vigtige, nationale kilder. Blandt disse finder vi også centrale matrikler så som 1886-matriklen og 1950-matrikeludkastet, som har ligget søgbare på nettet siden slutningen af 1990'erne. Men siden er der ikke sket det helt store. Ganske vist er 1838-matriklen nu også digitaliseret og søgbar, men ingen af de norske matrikler er hidtil blevet forsøgt sammenkoblet, beriget med koordinater eller gjort alment tilgængelige som spatio-temporale forskningsdatasæt. Dette skyldes i al overvejende grad faktorer som matriklens opbygning og særegne kodenøgle. De norske matrikler udgør en unik kilde for udforskningen af den bebyggelsesmæssige udvikling i Norge gennem tiderne, men utilgængelighed har hindret dens anvendelse. Det gør denne artikel op med.

1 | De norske matrikler indtil 1900 – en oversigt

Norges ældste ejendomsfortegnelser er jordebøger, hvoraf det ældst kendte eksemplar er fra 1100-tallet. Formålet med disse var, ligesom i Danmark, at registrere ejendommens forpligtelser over for staten og kirken. Fra 1400- og 1600-tallet er der bevaret en del jordregistre, især i perioden fra ca. 1590-1660. Desværre findes der ingen jordebøger for hele Norge i perioden ca. 1100-1660, men de vigtigste regionale jordebøger er følgende:

- *Aslak Bolts jordebok*, ca. 1432-33: en økonomisk beskrivelse af Nidaros ærkebispedømmes jordegods og andre ejendomme, (KLMN 1:271-73, jf. Jørgensen 1997).
- *Bergens Kalvskinn*, ca. 1350: et register over gejstlige jordejendomme i Bergens bispedømme, (SNL.no, *Bergens Kalvskinn* og jf. Munch 1843 og Johannessen 2016).
- *Biskop Øysteins jordebok (Røde bok)*, ca. 1390: et register over Oslo bispedømmes jordegods, gårde og anden ejendom (SNL.no, *Røde bok*, jf. Huitfeldt 1873).

Den norske matrikel er, ligesom i Danmark, opstået med baggrund i landskyld, det vil sige naturaliebaseret jordafgift. I første halvdel af 1600-tallet var der et stort behov for en skattereform, der kunne tilføre staten penge og samtidig fordele skattetrykket mere retfærdigt. Udligningsmetoden blev ændret, således at man fra 1647 skulle betale på grundlag af en kombination af gårdklasse (helgård, halvgård og kvartgård, fjerdinggård eller ødegård) og landskyld (årlig jordafgift).

Landkommissionen af 1661

De ældre skattemandtal gav imidlertid ikke nok nødvendige oplysninger for taksering. Derfor udnævnte Frederik 3. i 1661 en landkommission (Holmsen 1979, 166ff.), der skulle registrere al jordejendom i Norge, på nær Finnmark, og udarbejde et forslag til en ny matrikel. Landkommissionens arbejde blev dog aflyst efter få års arbejde, og der blev i stedet udnævnt matrikelkommissioner, se *1665-matriklen* nedenfor.

1665-matriklen

Efter at 1661-matriklen blev kasseret, udnævnte Frederik 3. matrikelkommissioner, der fra 1665 til 1670 udformede en fuldstændig oversigt over Norges grundejendomme og deres skattemæssige værdi. Med indførelsen af Frederik 3.s matrikel blev der samtidig indført et standardiseret system for beregning af grundejendommens skattegrundlag i landet. I forbindelse med deres arbejde skulle de udnævnte matrikelkommissioner vurdere al jord i landet og finde frem til en beskatningsgrad, der svarede til gårdens

produktionsværdi (Holmsen 1979, 173). Al landskyld blev reduceret til de såkaldte 3 *species* – korn, smør eller tørret fisk. Derudover blev flere andre betalingsmidler (*species*) opbevaret i den "gamle" matrikel. Dog blev der ikke foretaget nogen udligning af beskatningsmålestokken i de forskellige dele af landet. Matriklen skulle i udgangspunktet indeholde information om ressourceadgang, produktion, gammel landskyld og ny landskyld, men arbejdet blev aldrig afsluttet. Uanset disse mangler er 1665-matriklen en af de vigtigste kilder til norsk ejendoms historie.

1665-matriklen er ikke angivet med nummerering af gårdene (Holmsen 1979, 182). Dette blev udviklet med 1723-matrikelforarbejdet (se nedenfor) med nummerrækker til brug for hvert tinglag og/eller fogderi. Disse blev løbende opdateret, men ikke fuldt ud implementeret førend med 1838-matriklen.

1723-matrikelforarbejdet

I 1723 blev der præsenteret et forarbejde til revision af 1665-matriklen. Den er i udgangspunktet mere indholdstung, når det gælder information om gårdene end 1665-matriklen. Men forarbejdet blev ikke anset som godt nok og blev i sin helhed trukket tilbage ved udgangen af 1724 på nær skyldsætningen af nyrydninger (Holmsen 1979, 188ff.). Disse blev opført efter de andre gårde i forarbejdets lister. Indtil indførslen af en ny matrikel i 1838 blev en kombination af 1665-matriklen, skyldsætningen af nyrydninger og lokale, opdaterede lister anvendt i matrikelbaserede skatteberegninger.

Ligesom matrikelkommissionens arbejde 1665-70 blev matrikeloplysningerne indhentet direkte på gårdene og nedtegnet efter et på forhånd udsendt skema. Disse er udført efter fogderi og er bevaret i to sæt protokoller: eksaminationsprotokoller og matrikuleringsprotokoller. I forarbejdet anvendes nummerering af gårdene for første gang (se ovenfor). Nummersystemet er dog ikke fast, og nummereringen blev ofte ændret i forbindelse med lokale revisioner. Der er derfor ikke nødvendigvis overensstemmelse mellem 1723-nummereringen og det, der i matrikelregisteret 1838 er angivet som gammelt matrikelnummer.

1661-landkommissionen, 1665-matriklen og 1723-matrikelforarbejdet opbevares i Riksarkivet. Der findes et fællesregister for matriklerne og matrikelforarbejdet 1723, som letter deres anvendelse.

1838-matriklen

I 1818 blev der udnævnt en hovedmatrikelkommission med senere nedsatte distriktskommissioner for hvert fogedkontor i landet. Formålet var at nyvurdere al ejendom i landet (bortset fra ejendom på fælledejer og ejendomme i Finnmark) og at tildele dem nye betegnelser og ny matrikelskyld. Arbejdet blev afsluttet i 1837, og matriklen blev taget i brug fra 1838 (og trykt i 1842). Tidligere matrikler var baseret på landskyld, men fra 1838-matriklen blev ejendom i landdistrikterne (men normalt ikke husmandssteder) tildelt matrikelgæld i skylddaler, ort og skilling. Hver daler var opdelt i 5 ort og hver ort i 24 skillinger. Matriklen introducerede også nye matrikelnumre og løbenumre. Når der var mere end ét gårdbrug på en gård (\approx ejerlav), kunne de enkelte gårdbrug få et bogstav (a, b, c ...) efter løbenummeret.

I forbindelse med revisionen af 1838-matriklen blev der i perioden 1818-1838 oprettet et nyt jordregister for hele Norge, og fra 1848 indførtes tillige *Grunnboken*, et register over tinglyste rettigheder og hæftelser i fast ejendom. Disse ejendomsregistre eksisterede indtil 1980, hvor GAB-registeret (Grunneiendom-, adresse- og bygningsregisteret) blev indført.

1886-matriklen

Selv om 1838-matriklen introducerede et helt nyt vurderingssystem, var der utilfredshed med fordelingen af skattetrykket. Derfor blev der i 1863 ved lov vedtaget en fuldstændig revision af matriklen ved hjælp af mere detaljerede og nøjagtige ejendomsvurderinger – stadig med undtagelse af Finnmark. Samtidig blev det nuværende system med gårdsnummer (Gardsnummer/GNR) og brugsnummer (Bruksnummer/BNR) introduceret for ejendomme på landet (Eriksen og Falkanger 2020). Matrikelrevisionen var undervejs i 20 år, fra 1863 til 1883, inden forarbejdet stod færdigt. Yderligere tre år skulle gå, inden matriklen stod helt færdig og kunne tages i brug. 1886-matriklen regnes generelt som den første moderne matrikel, og dens matrikelinddeling bruges ofte som referencepunkt inden for historie, lokalhistorie, arkæologi og navneforskning.

De norske matrikler fra 1900-tallet og fremover

I årene umiddelbart efter århundredeskiftet blev det besluttet at udgive en revideret matrikel. Det første bind af den reviderede udgave blev udgivet i 1903. Først i 1908 stod den reviderede matrikel helt færdig. Revisionen af 1903-matriklen bestod i hovedsagen af gårdbrugsudvidelser, da der havde været en ganske omfattende udstykning og udmatrikulering i den mellemliggende periode. Derudover blev også ændringer på herredsniveau inkorporeret i værket. Men overordnet set videreførtes systemet med gårds- og brugsnummer etableret i 1886-matriklen – og dette system er videreført til den dag i dag.

1950-matrikeludkastet

Den forrige matrikel fra 1903-08 blev med årene mere og mere mangelfuld og trængte til en fuldstændig revision. I 1950 lå et nyt landsdækkende udkast til en ny matrikel klar. Endnu var Finnmark – som i tidligere matrikler – ikke inkluderet, da det meste jord i Finnmark fra 1700-tallet blev anset for værende statsjord, selv om en form for skyldsætning faktisk blev indført i 1775. 1950-matrikeludkastet omfatter al matrikuleret ejendom i landkommunerne, herunder gårdbrug, boliger, fritidsejendomme, parceller, fiskerettigheder, institutioner, virksomheder m.m. Det angives ikke tydeligt, hvilken type ejendom der er tale om, men skyldtaksten, angivet i mark og øre, kan give et fingerpeg. Skyldtaksten er i sin grundform hentet fra tidligere matrikler, men revideret i udkastet. Som med de tidligere matrikler omfattedes kun landkommuner. Dog bestod bykommuner på dette tidspunkt i hovedsagen blot af selve bykernen, så langt det meste af landets beboede areal var omfattet af udkastet. Matrikeludkastet blev dog forkastet, og man gik i stedet over til at føre kommunale ejendomsregistre.

Nyere udviklinger

I 1978 blev delingsloven vedtaget, og begrebet matrikel forsvandt ud af regelværket med lovens ikrafttræden i 1980. På grund af utilfredshed med den uensartede implementering af de kommunale ejendomsregistre blev det ovennævnte GAB-register (Grunneiendom-, adresse- og bygningsregisteret) indført. GAB-registeret var et offentligt register over alle grundejendomme, adresser og bygninger i Norge og blev forvaltet af Statens kartverk. Kommunerne stod for ajourføringen, der foregik dels ved de enkelte kommuners *Oppmålingsmyndighet*, når det gjaldt grundejendom og adresser, dels ved *Bygningsmyndigheten*, når det gjaldt bygningsdelen af registeret. GAB-registeret var det første digitale ejendomsregister, og de tre dele i registeret var sammenkoblet i registerdatabasen.

Grundlaget for GAB-registeret er udførlig behandlet i *Norges offentlige utredninger* (NOU 1975: 66). I kapitel 2.3.1 foreslås et *System for å registrere grunneiendom, adresser og bygninger*, som lettere forkortet lyder:

"Styringsgruppen foreslår at det skal etableres et grunneiendomsregister etter et ensartet opplegg i alle kommuner. Grunneiendomsregisteret bør omfatte data som er av interesse for flere forskjellige brukere om alle grunneiendommer og tinglyste festerettigheter i kommunen. Som et minimum bør grunneiendomsregisteret omfatte eiendomsnummer og et fåtall viktige data som registreres i grunnboka ved tinglysingskontorene. Utover det kan kommunene ta med andre data som de selv har behov for vedrørende grunneiendommer og festeretter."

GAB-registeret eksisterede, indtil dets afløser *Matrikkelen* blev indført i perioden 2007–2009. Den nuværende matrikelforordning blev indført i *Lov om egedomsregistrering av 17. juni 2005* (Matrikkelloven) med virkning fra 1. januar 2010, og Matrikkelen blev da Norges officielle ejendomsregister og indeholder en oversigt over ejendomme, ejendomsgrænser, adresser og bygninger. Overgangen fra GAB-registeret til Matrikkelen skete kommune for kommune i perioden 2007-2009. Grundlaget er registeroplysninger fra det tidligere GAB-register og digitale kortdata.

Den centrale matrikelholder er Statens kartverks Matrikelafdeling med ansvar for matriklens forvaltningen og tilhørende regelværk. Ajourføring af matriklen foretages af de lokale matrikelmyndigheder, der varetages af kommunerne.

2 | Det norske matrikelsystem

Opbygningen af det norske matrikelsystem minder i struktur om den, man kan finde i det nummersystem anvendt af SDFE til identificering af ejerlav (Dam 2004), et system, implementeret af Peter Korsgaard og senere anvendt også i DigDag-forskningsinfrastrukturen. Det beskrives på denne måde:

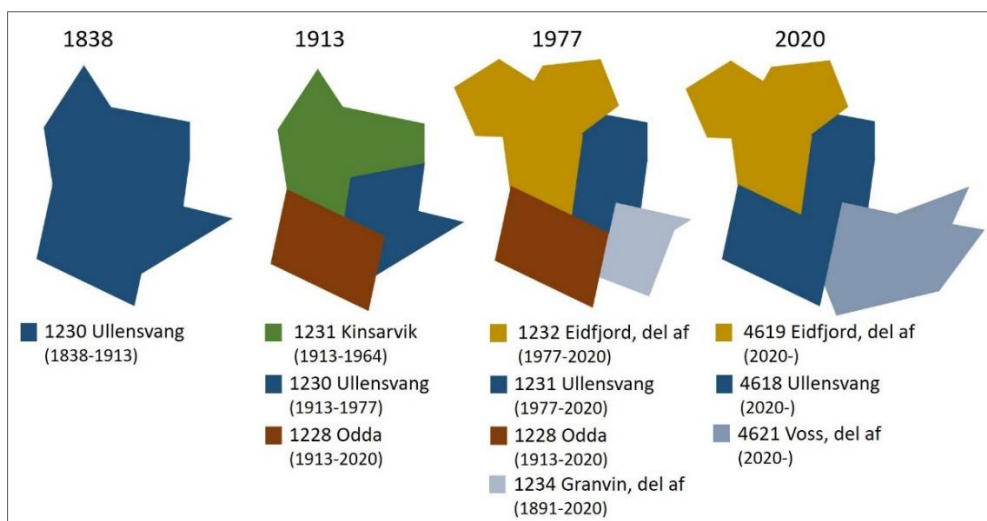
"... de første 2 eller 3 cifre angiver en unik kode for herredet, de næste to cifre angiver et nr. for hvert sogn inden for herredet, og de sidste to cifre angiver hvert ejerlav inden for sognet. KMS's ejerlavskode 1270253 angiver således Kragelunds ejerlav i Bække sogn (sognekode 1270200) i Andst herred (herredskode 1270000)." (Dam 2004, 23)."

Der er med andre ord tale om en nummerkode opbygget efter et indbyrdes hierarki mellem herred, sogn og ejerlav. Det norske matrikelsystem anvender en kode, der er ganske parallelt opbygget, men med et hierarki i op til seks niveauer: *fylke, kommune, gard, bruk, feste* (matrikuleret udlejedel) og *seksjon* (matrikuleret ejerandel). Cifrene anvendt i koden er udarbejdet af Statistisk sentralbureau. Hvert hierarkisk niveau angives med hver to cifre. De første to cifre i koden betegner fylket, de næste to kommunen osv. På Statens kartverks hjemmeside beskrives koden som en unik kode:

"Kommune-, gårds- og bruksnummer er en eiendoms unike identitet. Tallkoden blir tildelt av kommunen i eiendomsregisteret matrikkelen, og blir brukt til å identifisere eiendommer i både matrikkelen og grunnboken." (Statens kartverk: *Finn gårds- og bruksnummer*)

På grund af forskelle i bebyggelsesmønstre svarer niveauerne ikke helt til de danske. Da man ikke har en decideret landsbystruktur, men derimod noget, der minder om en enkeltgårdsstruktur, svarer 'gård' (gard) i den norske matrikelterminologi mest til 'ejerlav' i den danske. Da der på landsplan er i omegnen af 45.000 gårdenheder, er systemet betydeligt mere finmasket end det danske, og det nuværende matrikelsystem har i dag over 2,5 millioner matrikler – alene ned til enkeltejendomsniveauet (bruk).

Den største forskel mellem det danske og norske matrikelsystem ligger i kodeimplementeringen. Hvor den danske er en stabil, historisk kode, der ligger helt fast, er den norske kontinuerlig opdateret efter gældende administrativ realitet. Hvor det giver en i nuet klar og entydig rolle, har det store konsekvenser for selve udformningen af matrikelkoderne. Hver eneste gang to kommuner slås sammen, eller dele af en kommune går over i en anden kommuneenhed, skal koden opdateres med nye fylkes- og kommuncifre (jf. Figur 1). Hvis der tilmed er et sammenfald i gårdsnumre, skal et af de berørte gårdsnumre (som regel den nyankomne) forsynes med et nyt nummer. Der er med andre ord ikke tale om en "unik" kode, som beskrevet af Statens kartverk, men derimod en *dynamisk* kode.

Figur 1. Visualisering af kommunale udviklinger fra deres oprettelse i 1838 til 2020 i fire tidsnit. Hvor mange kommuner arealmæssigt er uforandrede fra 1838, har en stor del af de norske kommuner oplevet flere opdelinger og sammenlægninger. I figuren ser vi en skematisk fremstilling af et af de mere ekstreme tilfælde, vestlandske Ullensvang, der er opdelt fire gange. Odda kommune og dele af Kinsarvik kommune er igen blevet del af Ullensvang kommune i henholdsvis 1977 og 2020. Bemærk, at ud over arealændringer har Ullensvang også haft tre forskellige kommunekoder.

Et dynamisk kodesystem giver rigtig god mening i nuet og præsenterer brugeren for et retvisende billede i forhold til de eksisterende administrative forhold. I et historisk-administrativt forskningsperspektiv, derimod, giver et dynamisk kodesystem store udfordringer. Det er ikke muligt uden videre at koble nutidens matrikel op mod tidligere matrikler, da koden i 2020 for omkring 90 % af de norske matrikler er ændret i forhold til 1886, hvor systemet blev indført. Bevares, sammenkædning kan klares ved hjælp af en såkaldt historisk matrikel opbygget efter samme principper som de historisk-administrative inddelinger etableret gennem det danske DigDag-forskningsinfrastrukturprojekt (<http://digdag.dk/>), men desværre findes der ingen sådanne datasæt tilgængelig for almen brug i Norge. Forskeren Kåre Bævre fra Folkehelsesinstituttet i Oslo har dog egenudviklet en historisk matrikel, men den har hidtil ikke været alment tilgængelig.

3 | De norske historiske matrikler – fra individuelle digitaliseringer til samlet ressource

Norge var meget tidligt ude med at digitalisere sine centrale historiske kilder. Allerede i 1981 blev *Registreringscentralen for historiske data* oprettet ved Universitetet i Tromsø, med det formål at skabe et nationalt befolkningsregister. Kildematerialet til befolkningsregisteret omfatter p.t. flere kirkebøger samt centrale folketællinger og matrikler – for nuværende 1838- og 1886-matriklerne. Fra midten af 1990'erne gik *Dokumentasjonsprosjektet* igang med at massedigitalisere kilder, herunder også 1950-matrikeludkastet, der har været digitalt søgbar i næsten 20 år.

Der har dog ikke været gjort forsøg på at koble de digitaliserede matrikler sammen eller koble historiske matrikler til den moderne, spatielt optimerede matrikel. Hovedårsagen er, som beskrevet ovenfor, at det dynamiske norske matrikelkodesystem besværliggør historisk-administrativ forskning. Derudover skiftes der matrikelsystem i 1886, hvorfor sammenkobling med 1838-matriklen er endnu sværere at foretage mod andre historiske matrikler, og samkøring med moderne matrikeldata er noget nær umuligt – indtil nu. I 2018 gav Kåre Bævre mig en kopi af hans historiske matrikel, og siden da har jeg arbejdet med at få opgraderet, sammenkørt og koordinatsat de eksisterende historiske matrikler af 1838, 1886, 2010 (GAB-matriklen) samt 1950-matrikeludkastet. Kort forinden havde jeg fået adgang til den digitale norske matrikel gennem Universitetet i Bergens *GeoNorge*-tilgang, så som den første stod jeg med nøglen til en historisk-administrativ sammenkobling og georeferering af historiske matrikler.

Arbejdet foregik i flere trin. Da matriklen er et ejendoms historisk dokument, har jeg introduceret et unikt historisk matrikelnummer (MIDu = Matrikel-ID, unik) og et ditto gårdsnummer (GNIDu = Gardsnummer-ID, unik) til de enkelte matrikler. Dette kunne gøres ved at bruge Kåre Bævres historiske matrikel, og jeg anvendte det tolvcifrede kodeværk for det historiske matrikelnummer, han havde etableret, dvs. fire cifre for kommunenummer + fire cifre for gårdsnummer (\approx ejerlavsnummer) + fire cifre for brugsnummer (= matrikelnummer). Gårdsnummeret har jeg introduceret, og det består af de samme første otte cifre af matrikelnummeret (kommunenummer + gardsnummer). For datasættene for 1886, 1950 og 2020 kunne dette gøres automatisk for 95 % af materialet og med manuel eller semiautomatisk tilpasning for resten af materialet.

Efter at de tre yngste digitale historiske matrikler var blevet forsynet med historisk matrikel- og gårdsnummer, gik jeg i gang med at koordinatsætte alle historiske matrikler med punktkoordinater og historiske gårdsnumre med punktkoordinater og polygoner. Punktkoordinatafsætningen var ret kompliceret. Den norske matrikel har på detaljeniveau undergået en rivende udvikling. I forhold til 1838-matriklen var antallet næsten fordoblet i 1886. Inden for de sidste godt hundrede år er antallet af matrikler steget over ti-fold til omkring 2,5 millioner matrikler. Men udviklingen dækker også over matrikelenheder, der er ophørt på grund af sammenslåning, opsplittning og frasal. Det betød, at man ikke uden videre kan give en hel præcis placering for meget mere end 2/3 af de historiske matrikelnumre, det være sig adressepunkt, bygningspunkt eller bygningscentroide (hvis der flere adresser på en matrikel). Den resterende tredjedel er blevet koordinatsat med en lavere grad af præcision. Punkt afsætningen er i så fald enten et centroidepunkt for matriklens hovedareal (hovedteig), i det omfang matriklen stadig eksisterer, men ikke har bebyggelse knyttet til sig (ca. 15 % af materialet), eller centroidepunktet for selve gårdsnummerets areal (ca. 18 %), i det omfang matriklen er ophørt med at eksistere.

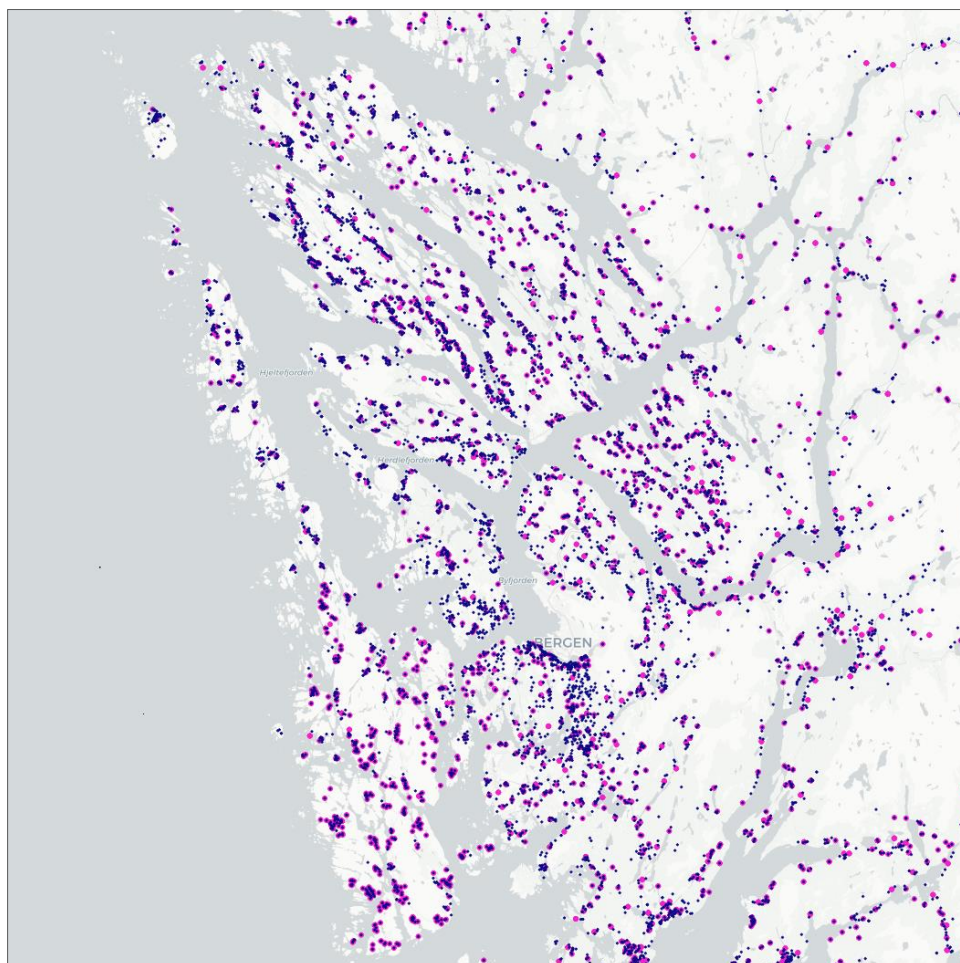
At en tredjedel af materialet ikke er helt præcist afsat, er en direkte konsekvens af decentraliseret ajourføring af matriklen uden en central registrering af matrikulære ændringer, så det er det bedste, der kan gøres efter retrogressiv metode i denne situation. Herefter blev hver enkelt individuelle matrikel forsynet med

koordinater. På den måde er mellem 99,4-99,9 % af de forskellige datasæts matrikelnumre nu forsynet med koordinater.

Figur 2. Kort over Norge, der viser georefererede udgaver af 1838- og 1886-matriklerne. Det ses, at 1838-matriklen (cyan) er lidt mindre i udbredelse i visse områder end 1886-matriklen (mørkeblå), et bevis på en ret betydelig bebyggelsesudvikling i midten og slutningen af 1800-tallets Norge.

Da 1838-matriklen blev udfærdiget efter et andet system, lod jeg med vilje være med at gøre noget med den, indtil jeg havde styr på det historiske matrikelnummer indtil 1886. Heldigvis er der i 1886-matriklen opregnet både nyt og gammelt matrikelnummer for hver matrikel. Det ældre matrikelnummersystem bestod af et matrikelnummer og et løbenummer, og netop det nummersystem kunne genfindes i 1838-matriklen. I min naivitet troede jeg, at det var en relativ let sag at koble mod det historiske matrikelnummersystem og samtidig koordinatsætte 1838-matriklen. Men det viste sig at være en langt større opgave, blandt andet da hele vestlandet (Rogaland, Vestland (tidl. Hordaland og Sogn og Fjordane) og i nogen grad Møre og Romsdal) ikke førte samme matrikel- og løbenumre i 1838-matriklen som det, der anvendtes i 1886-matriklen. Derudover var der en del kommunale ændringer mellem 1838 og 1886, der gav en del problemer og usikkerhed i sammenkoblingen. Derfor er koordinatsætningsdækningsgraden noget lavere i 1838-matriklen, kun 98,4 %, samtidig med at der er usikkerhed i samkøringen med den historiske matrikel i en 5-7 % af materialet. Men alligevel er det lykkedes at skabe et statistisk sikkert nok datasæt til videre forskningsmæssig udnyttelse for 1838-matriklen, således at alle digitale historiske matrikler fra 1838 til 2020, jf. figur 2 og 3, nu kan anvendes i historisk-administrativ forskning. Ved at anvende de historiske matrikler er det nu fx muligt at udføre temporale, demografiske undersøgelser ud fra matrikeldata, hvilket ikke var muligt tidligere.

Figur 3. 1838-matriklen (cyan) og 1886-matriklen (mørkeblå) i området omkring Bergen. Man ser en ganske betydelig udvikling i antal af bebyggelser i flere områder, men især i strøgene omkring bykommunen Bergen. Bemærk, at bykommuner ikke er omfattet af begge matrikler, og derfor er Bergen et tomt 'hul' i matriklerne.

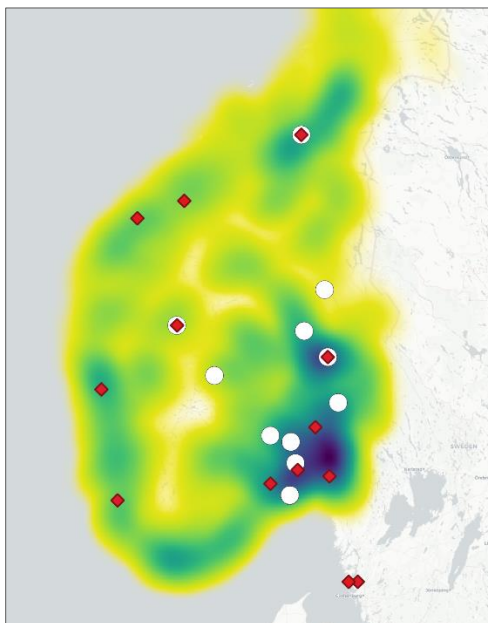
4 | Matriklernes værdi i stednavneforskningen

Grunden til, at jeg har brugt så meget tid på matriklen, er, at stort set al stednavneforskning i Norge bruger matriklen som udgangspunkt for lokalisering. Men siden indsamling af stednavne har foregået i hundrede år nu, er situationen den samme for stednavneindsamling, som den er for de historiske matrikler – den er udfordret af den norske matrikels dynamiske natur. Opgradering af Språksamlingenes stednavnearkiv er en af de fra staten to beskrevne prioriteringer, der følger med den årlige bevilling. Derfor har det været vigtigt at få etableret et ensartet datagrundlag at opdatere samlingerne op imod – og der er den historiske matrikel uundværlig som datagrundlag.

Dertil er stednavneformerne i matriklerne også vigtige som kilder til udforskningen af norsk retskrivning af stednavne. Hvert matrikelnummer indeholder information om stavemåden for både gårdsnavnet (\approx ejerlavnavnet) og bruksnavnet – og de to er i mange tilfælde ovenikøbet sammenfaldende. Derfor har jeg indset nødvendigheden af at indføre en unik stednavnekode (SNID = Stadnamn-ID) for hvert individuelt stednavn, således at man kan følge et stednavns stavemåde gennem alle matrikler og andre kilder indeholdende stednavne. Dette har gjort, at det har været muligt at koble Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* (1897-1936) direkte til 1886-matriklen, som den er baseret på – og dermed også til alle senere matrikler. Det samme er i øvrigt gjort for Folketællingerne af 1900 og 1910, stednavnedatasættet til Statens kartverk (inklusive historiske ditto), *Geonames* og bebyggelsesnavne fra *Open Street Map* samt det såkaldte *Bustadnamnregisteret*, et digitalt seddelarkiv over udtalen af bebyggelsesnavne i 11 af landets 19 fylker. Disse kilder indeholder i omegnen af 5 millioner kildeformer til stednavne, som nu er i gang med at blive lagret ind

i Språksamlingenes nye online stednavneportal *Norske stedsnavn* | *Norske stadnamn*, som er under opbygning.

På længere sigt er ambitionen at koble det unikke stednavnenummer og det historiske gårds- og matrikelnummer til stednavnene omtalt i *Diplomatarium Norvegicum*, *Regesta Norvegica* og andre kilder til stednavne, men det ligger lidt fremme i tid.

Figur 4. Sammenligning af bebyggelsestæthed, regnet ud fra Ryghs *Norske Gaardnavne*, med den senvikingetidige handelspladsbetegnelse *kaupangr* (hvide cirkler) og tidlig-middelalderlige købstæder (røde firkanter). Det ses, at *kaupangr*-lokaliteter og købstæders beliggenhed generelt falder sammen med områder med høj til meget høj bebyggelsestæthed.

Overordnet set åbner det historiske matrikelnummer og de sammenkoblede og georefererede matrikler for et helt nyt felt inden for den historiske forskning. Et eksempel på ny viden ses i figur 4. Der har længe været spekuleret i distributionen af stednavne med det handelspladsbetegnende ord, gammelnorsk *kaupangr*. Det har traditionelt være formodet, at navnetypen stod i relation til de tidlige jyske/danske kongers interessesfære i det sydøstlige Norge, eller at den relaterede til Ynglinge-klanens dominans i 800-tallets sydlige Norge (Christophersen 1991, 168). På baggrund af den georefererede 1886-matrikel og Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* er det nu muligt i stedet at argumentere for, at navnetypens placering står i forhold til høj bebyggelsestæthed – de er simpelt hen anlagt der, hvor man havde de bedste handelsmuligheder – ligesom det er tilfældet for placeringen af de tidlige middelalderlige købstæder i Norge.

I takt med at den historiske matrikel og de digitale og georefererede historiske matrikler bliver tilgængelige, og der kommer opmærksomhed på deres værdi som kilde til brug i forskning, samtidsforskning så vel som i retrogressivt perspektiv, vil det uden tvivl skabe mere interesse for historisk geografi og for systematisk historisk-demografisk forskning. Uden et system som det historiske matrikelnummer til at skabe en sammenhæng mellem ejendom over tid og det unikke stednavnenummer til at koble kildeformer til deres respektive stednavne er vi ikke i stand til at bedrive historisk forskning i stor skala. Men det kan vi nu – og de store linjer lader sig nu nemmere udforske på lige linje med detailundersøgelser over tid.

Summary

Norway was quick off the mark with digitization of its basic national source materials, including key cadastral records such as the 1886-cadastré and the cadastral draft of 1950 – both which have been searchable online since the late 1990s. However, since then, only the 1838-cadastré has been added to the portfolio of online and searchable cadastrés. In addition, none of the Norwegian cadastrés have so far been viewed in an interrelated context. No attempt has so far been made with linking cadastrés, neither for the historical cadastrés in between nor with the current Norwegian cadastré. Moreover, a spatial-temporal historical cadastré has never even been considered as a research dataset either. This is largely due to factors such as the structure of the cadastré and the peculiar time-dynamic cadastral code key. As the Norwegian cadastral records constitute a unique source for the exploration of the temporal development of land and estate in Norway, this article presents the advances in linking and geocoding historical cadastral records. As digitally linked and georeferenced historical registers gradually become available, the appreciation of their value as a research resource will increase. Then, hopefully, the interest in historical geography and retrogressive methods in historical-demographic research will be strengthened in Norway.

Litteratur

- Hamre, L. 1956. 'Aslak Bolts Jordebok'. I: *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* 1. Rosenkilde og Bagger, 271-273.
- 'Bergens kalvskinn'. I: *Store norske leksikon*. https://snl.no/Bergens_kalvskinn [Set 21. juli 2020].
- Christoffersen, A. 1991. 'Ports and trade in Norway during the transition to historical time'. I: O. Crumlin-Pedersen (red.). *Aspects of Maritime Scandinavia AD 200-1200*. Vikingskipshallen, 159-170.
- Dam, P. 2004. 'Det GIS-baserede bebyggelses- og ejerlavskort 1681-1688'. I: *HisKIS Skrift* 2003-2005, 14-26. <http://hiskis2.dk/wordpress/wp-content/uploads/2012/01/HisKIS-%C3%85rsskrift-2003-2005.pdf> [Set 22. juli 2020].
- Digitalt atlas over Danmarks historisk-administrative geografi*. <http://digdag.dk/> [Set 2. august 2020].
- Eriksen, G. og Falkanger, T. Gårdsnummer: <https://snl.no/gårdsnummer> [Set 22. juli 2020].
- Statens kartverk. *Finn gårds- og bruksnummer*. <https://www.kartverket.no/eiendom/adressering/gards-og-bruksnummer/> [Set 2. august 2020].
- Holmsen, A. 1979. *Gård, skatt og matrikkel*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Huitfeldt, H.J. 1873. *Biskop Eysteins Jordebog : (Den røde Bog) : Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400*. Børsum. Permalink: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2017072148001 [Set 22. juli 2020].
- Johannessen, O.-J. 2016. 'Bergens kalvskinn'. I: *Kildeutgivelser frå Riksarkivet* 3. Riksarkivet.
- Jørgensen, J.G. 1997. *Aslak Bolts Jordebok*. Riksarkivet. Permalink: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009030304091 [Set 22. juli 2020].
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid 1-22*, Rosenkilde og Bagger 1956-78.
- Munch, P.A. 1843. *Registrum praediorum et redituum ad ecclesias dioecesis Bergensis saeculo P. C. XIVto, pertinentium, vulgo dictum "Bergens Kalvskind" (Bjørgynjar Kalvskinn)*. Guldberg & Dzwonkowski. Permalink: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014121608075 [Set 22. juli 2020].
- Norske stedsnavn | Norske stadnamn*. <https://toponymi.spraksamlingane.no/app> [Set 2. august 2020].
- 'Røde bok'. I: *Store norske leksikon*. https://snl.no/Røde_bok [Set 21. juli 2020].
- SNL.no = *Store norske leksikon på nettet*.

Scannet og digitaliseret materiale til matriklerne

(alle set 22. juli 2020)

Landkommissionen af 1661: Baggrundsmateriale til landkommisionen: Arkivref.: RA/EA-4070/L/L0001/0001.

Landkommisionens arbejde: arkivref.: RA/EA-4070/L/L0016/0002.

Link til scannet materiale:

https://media.digitalarkivet.no/db/browse?start_year=&end_year=&text=landkommisjonen+1661.

1665-matriklen: Arkivref.: RA/EA-4070/N/Nb/Nba/.

Scannet matrikel:

https://media.digitalarkivet.no/db/browse?start_year=&end_year=&text=matrikkel+1665.

1723-matrikelforarbejdet: Arkivref.: RA/EA-4070/N/Nb/Nba/.

Scannet matrikel:

https://media.digitalarkivet.no/db/browse?start_year=&end_year=&text=matrikkelforarbeid+1723.

Scannet fællesregister til årene 1661, 1665 og 1723: Arkivref.: RA/EA-4070.

Scannet matrikel: https://media.digitalarkivet.no/db/contents/90996?archives%5B0%5D=no-a1450-0100000006476&start_year=&end_year=&text=matrikkel%20etter%20reskript.

1838-matriklen: Scannet, trykt matrikel:

https://media.digitalarkivet.no/db/browse?start_year=&end_year=&text=matrikkel+1838.

Digitaliseret matrikel fra Registreringscentralen for historiske data:

<http://www.rhd.uit.no/matrikkel/matrikkel1838.aspx>.

1886-matriklen: Arkivref: RA/S-1530/F/Fe/, scannet matrikelrevison:

https://media.digitalarkivet.no/db/browse?start_year=&end_year=&text=matrikkel+1863.

Digitaliseret matrikel fra Registreringscentralen for historiske data:

<http://www.rhd.uit.no/matrikkel/matrikkel.aspx>.